

ลักษณะคำประพันธ์เขมรสมัยกลาง

■ ศานติ ภักดีคำ

ประเทศกัมพูชาเป็นประเทศเพื่อนบ้านที่มีความสัมพันธ์กับประเทศไทยมาช้านานแล้ว แต่เรามากจะรู้จักประเทศกัมพูชาในด้านประวัติศาสตร์และการเมืองเท่านั้น ส่วนในด้านวรรณคดีเขมรนั้นเราไม่มีใครได้ศึกษากันอย่างจริงจังแต่ประการใด บทความนี้ผู้เขียนขอแนะนำลักษณะคำประพันธ์ของเขมรสมัยกลาง เพื่อเป็นแนวทางในการศึกษาวรรณคดีเขมรสมัยกลางเรื่องอื่นๆ ต่อไป

การที่จะเข้าใจลักษณะคำประพันธ์ของเขมรได้นั้นจำเป็นต้องเข้าใจถึงประวัติวรรณคดีของเขมรเสียก่อน ประวัติวรรณคดีเขมรนั้นสามารถแบ่งออกได้เป็น 5 สมัย¹ คือ

1. วรรณคดีเขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร
2. วรรณคดีเขมรสมัยเมืองพระนคร
3. วรรณคดีเขมรสมัยกลาง
4. วรรณคดีเขมรสมัยอาณาจักรขอม
5. วรรณคดีเขมรสมัยปัจจุบัน

1. วรรณคดีเขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร เริ่มตั้งแต่เริ่มก่อตั้งอาณาจักรฟูนัน ในสมัยนี้วรรณคดีเขมรโดยมากเป็นศิลาจารึกและใช้ภาษาสันสกฤตในการแต่ง ปรากฏทั้งที่เป็นร้อยแก้วและร้อยกรองโด

ยใช้คำประพันธ์ภาษาสันสกฤต ในสมัยนี้ไม่ปรากฏว่ามีการใช้ภาษาเขมรในการจารึกข้อความแต่ประการใด²

2. วรรณคดีเขมรสมัยเมืองพระนคร เริ่มตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 9 จนถึงคริสต์ศตวรรษที่ 15 วรรณคดีเขมรในยุคนี้เริ่มปรากฏการใช้ภาษาเขมรในการจารึกบ้างแล้ว แต่เป็นการจารึกข้อความที่เป็นร้อยแก้ว เช่น ในการกล่าวถึงกัลปนาที่พระเจ้าแผ่นดินเขมรถวายให้เป็นทรัพย์สินของเทวสถานต่างๆ สิ่งของที่ถวายในการบูชา รวมทั้งชื่อบุคคลที่ถวายให้เป็นข้าวัด ส่วนที่เป็นวรรณคดีร้อยกรองนั้นใช้ภาษาสันสกฤตทั้งหมด แต่ปลายสมัยนี้ได้มีการใช้ภาษาบาลีในการจารึกด้วย³

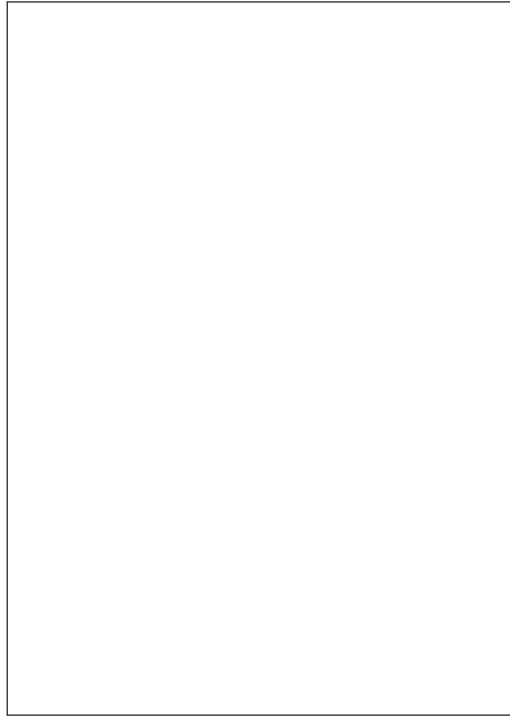
3. วรรณคดีเขมรสมัยกลาง สมัยนี้มีอายุยาวนานมากคือ เริ่มตั้งแต่สมัยศตวรรษที่ 15 เมื่อเขมรย้ายราชธานีจากนครธมไปอยู่ที่เมืองจตุรमुख จนถึงศตวรรษที่ 19 เมื่อย้ายเมืองหลวงจากเมืองอุดง⁴ วรรณคดีเขมรในสมัยนี้เริ่มมีการนำภาษาเขมรมาแต่งเป็นร้อยกรอง บทความนี้จะเน้นการศึกษาลักษณะคำประพันธ์ในยุคนี้เป็นหลัก วรรณคดี

¹ ลี ชามเตง. *อุทฺธสาสตรเขมร* (ภณฺเพญ : เสง งวน ทวด, 2503), หน้า 73.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 74.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 77.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 78.

เขมรในยุคนี้สามารถแต่งย่อยออกได้เป็นสองสมัยตามสมัยเมืองหลวงเขมร คือ

1. วรรณคดีเขมรสมัยเมืองละแวกงานวรรณคดีเอกในยุคนี้ได้แก่ เรื่องรามเกียรติ์ (เขมรเรียกเรียมเกียร์) เป็นต้น

2. วรรณคดีเขมรสมัยเมืองอุคงภาชัยงานวรรณคดีเอกในสมัยนี้ได้แก่ เรื่องกาเกีย (เขมรเรียกกาเกีย) เรื่องจำปาทอง (เขมรเรียกจัมปาโถง) เป็นต้น

4. วรรณคดีเขมรสมัยอาณาจักร สมัยนี้เป็นสมัยที่สั้นที่สุดในประวัติวรรณคดีเขมรกล่าวคือระยะเวลาเพียง 80 ปีเท่านั้น และเป็นเวลาที่ประเทศกัมพูชาตกอยู่ใต้การปกครองของฝรั่งเศส วรรณคดีเขมรในยุคนี้เริ่มได้รับอิทธิพลจากวรรณกรรมตะวันตก ทำให้งานเขียนที่เป็นร้อยกรองลดความนิยมลงไปแต่ความนิยมในการแต่งร้อยแก้วมีมากขึ้น ดังนั้นจึงปรากฏนิยายต่างๆ แพรวหลายมากขึ้น เช่น เรื่องกุหลาบไฟลิน เรื่องผกาสรโปน เรื่องสุผาด เป็นต้น

อย่างไรก็ตามวรรณคดีร้อยกรองก็มีการแต่งขึ้นใหม่เช่นกัน เรื่องที่สำคัญๆ เช่น เรื่องตุมเตียว เรื่องมรณมาตา เป็นต้น

5. วรรณคดีเขมรสมัยปัจจุบัน วรรณคดีเขมรในสมัยนี้เริ่มตั้งแต่ปี ค.ศ. 1949 ซึ่งประเทศเขมรได้รับเอกราช วรรณคดีเขมรสมัยนี้ได้มีนักเขียนใหม่ๆ เกิดขึ้นเป็นจำนวนมากและได้แต่งหนังสือที่สำคัญๆ ขึ้นหลายเรื่อง⁵ เช่น เรื่องจรีตเขมร เรื่องมาลาดวงจิต เรื่องคูกามกิเลส หรือเรื่องคูกนโยบาย เป็นต้น

ตามที่ได้กล่าวมาแล้วว่าคำประพันธ์เขมรสมัยกลางแบ่งออกได้อีกเป็นสองสมัยด้วยกัน คือ สมัยก่อนเมืองอุคง (สมัยกรุงละแวก) และสมัยเมืองอุคง ลักษณะคำประพันธ์เขมรในสองสมัยนี้แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการทางรูปแบบคำประพันธ์ของเขมรได้เป็นอย่างดี ดังที่จะกล่าวถึงต่อไปนี้

⁵เรื่องเดียวกัน, หน้า 199.

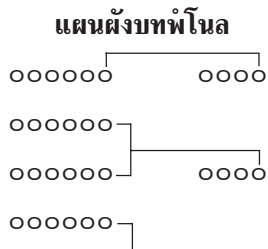
1. ลักษณะคำประพันธ์เขมรสมัยก่อน

เมืองอุดม คำประพันธ์เขมรในสมัยนี้มีอยู่ด้วยกันทั้งหมด 5 ประเภท และมีลักษณะเป็นกาพย์ อันได้แก่ บทพ็โนล บททากคติ บทพรหมคีติ บท บน โทลทากและบททงขกลีลา สำหรับคำประพันธ์ อื่นๆ นั้นปรากฏในสมัยต่อมา

1.1 บทพ็โนล สำหรับคำว่า “พ็โนล”

นั้นเกิดจากการแผลงมาจากคำภาษาเขมรว่า “โพล” ซึ่งมีความหมายว่ากล่าวหรือ พูด บทพ็โนลเป็นบทที่กวีมักจะนำมาใช้ในการบรรยายการจลาจลสงคราม การเคลื่อนทัพ ความรุนแรงของลมพายุ บทพ็โนลเป็นบทที่เก่าที่สุดเนื่องจากได้พบการใช้บทนี้ตั้งแต่สมัยเมืองพระนคร อีกทั้งชื่อก็เป็นภาษาเขมร บทนี้เราจะเห็นว่ามีการใช้ในระบำนพระราชทรัพย์และใช้ในการแสดงโขนละคร⁶ และมีการใช้ต่อมาจนถึงปัจจุบัน บทพ็โนลของเขมรมีลักษณะเหมือนกับกาพย์ฉับของไทย

บทพ็โนลเป็นบทที่มีเสียงหนัก จังหวะกระชับ ดังนั้นจึงมักใช้ในการบรรยายความ และบรรยายการสงครามและการต่อสู้ต่างๆ มีข้อบังคับดังนี้ 1 บท มี 3 วรรค วรรคที่ 1 มี 6 พยางค์ วรรคที่ 2 มี 4 พยางค์ วรรคที่ 3 มี 6 พยางค์ สำหรับสัมผัสนั้นปรากฏดังแผนผังต่อไปนี้⁷

⁶เรื่องเดียวกัน, หน้า 60.

⁷อึ้ง เยง. *กาพย์สาส์ตรเขมร* (ภันเพญู : มาเย็ง, 1972), หน้า 36.

⁸ลี ฆามเตง. *อกุสร์สาส์ตรเขมร*, หน้า 61.

⁹อึ้ง เยง. *กาพย์สาส์ตรเขมร*, หน้า 30.

ตัวอย่าง

คำประพันธ์เขมร

คำแปล

ศัพท์ก็องเสถียรแยกปฐพี

ผุยผงฐลี

ธรณีแทบโตรมทรุดเออย

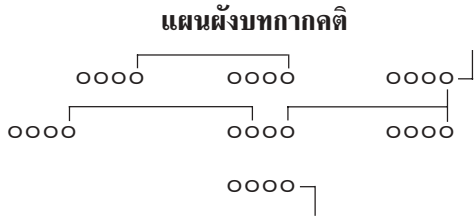
(เรื่องพุทธนิเสน)

1.2 บททากคติ บททากคติเป็นคำ ประ

พันธ์อีกประเภทหนึ่งซึ่งเขมรนิยมมาก ลักษณะของ บทนี้เป็นบทที่มีท่วงทำนองเหมือนการเดิน หรือการ กระโดดของกา คือ บทนี้มีจังหวะเสมอๆ กันไม่ขึ้นไม่ลง ซ้ำๆ เหมือนกาเดิน จึงมีชื่อว่าทากคติ บททากคตินี้ เขมรมักใช้ในการบรรยายความทั่วไป หรือบท สนทนากัน และใช้ในความเปิดเรื่องหนึ่งๆ นอกจาก นั้นเราจะพบสุภาษิตคำสอนเขมรเป็นจำนวนมากที่ แต่งด้วยบททากคติ⁸

เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบกับลักษณะคำ ประพันธ์ของไทยจะพบว่า มีลักษณะเหมือนกับกาพย์ สุรางคนางค์ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าทั้งไทยและเขมรอาจ จะรับอิทธิพลรูปแบบคำประพันธ์มาจากแหล่งเดียวกัน หรืออาจเป็นเพราะไทยรับอิทธิพลทางรูปแบบคำ ประพันธ์จากเขมรและเขมรรับรูปแบบคำประพันธ์ จากไทยทางใดทางหนึ่งก็เป็นได้ นอกจากนี้เรายัง พบรูปแบบคำประพันธ์ประเภทนี้ในตำราภาพยสา รวิลาสินีด้วย

สำหรับข้อบังคับของบททากคตินั้นคือ 1 บท มี 7 วรรค 1 วรรค มี 4 พยางค์⁹ การสัมผัสนั้นดู ได้ จากแผนผังต่อไปนี้

ตัวอย่าง

คำประพันธ์เขมร

คำแปล

โอ้โอ้พระพาย

รำเพยรำพาย

พัดกลิ้งคันธา

รสเหมือนกลิ้งสตรี

กาก็สงวนพงา

พี่จำชัดว่า

กลิ้งน้องแน่เออยๆ

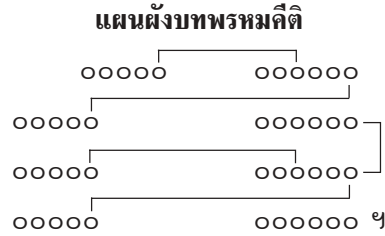
(เรื่องกาก็)

1.3 บทพพรหมคีติ

บทพพรหมคีติเป็นภาษาบาลีมีความหมายว่า บทเพลงของพระพรหม บทนี้มีสำเนียงเศร้าสร้อยมาก เพราะเป็นบทที่ใช้ในเรื่องราวที่ทุกข์โศก การพลัดพรากนिरาคัน หรือการกล่าวถึงความทุกข์โศกนั้นสออย่างใดอย่างหนึ่ง เราอาจพบบทนี้ในสุภาษิตคำสอนได้บ้าง¹⁰ บทพพรหมคีติมีลักษณะรูปแบบคำประพันธ์คล้ายกับกาพย์ยานี ในคำประพันธ์ไทย

บทพพรหมคีติมีข้อบังคับคือ บทหนึ่งมี 4 วรรค วรรคที่ 1 มี 5 พยางค์ วรรคที่ 2 มี 6 พยางค์ วรรคที่

3 มี 5 พยางค์ และวรรคที่ 4 มี 6 พยางค์ มีลักษณะสัมผัสดังนี้¹¹

ตัวอย่าง

บทประพันธ์เขมร

คำแปล

เสด็จจรุ่นเสด็จจิตติฉนง

มิได้ยลวรชยา

จึงถามสนมเส่นหา

นางไปแห่งไหนไม่ยลฯ

(เรื่องกาก็)

1.4 บทกฺษงคลีลา

บทกฺษงคลีลาบทกฺษงคลีลามีความหมายว่าการเดินของนาค หรือการเลื้อยไปของนาค หากสังเกตสำเนียงของบทนี้จะเห็นว่าไม่ผิดไปจากชื่อของบทนี้เท่าไรนัก เพราะสำเนียงของบทกฺษงคลีลามีลักษณะที่โอนอ่อน อ่อนหวานมาก ทำนองดูจะเป็นการเลื้อยของพญานาคจริงๆ สมัยโบราณนิยมใช้บทนี้ในการสบาย การพักผ่อน เป็นต้นว่าใช้ในการพรรณนาในการเที่ยวป่า ชมความงามของดอกไม้ในสวนอุทยาน ชมสมุทรหรือธรรมชาติต่างๆ¹²

บทกฺษงคลีลามีข้อบังคับดังนี้ 1 บทมี 3 วรรค วรรคที่ 1 มี 6 พยางค์ วรรคที่ 2 มี 4 พยางค์ วรรคที่

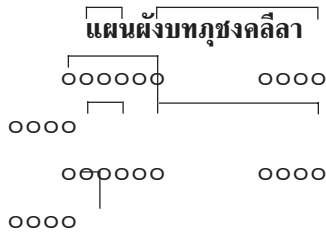
¹⁰ สยามแดง, *อกุศลสาส์นเขมร*, หน้า 60.

¹¹ อึ้ง เยง, *กาพย์สาส์นเขมร*, หน้า 47.

¹² สยามแดง, *อกุศลสาส์นเขมร*, หน้า 61.

¹³ อึ้ง เยง, *กาพย์สาส์นเขมร*, หน้า 40.

3 มี 4 พยางค์ มีการสัมผัสดังแผนผังต่อไปนี้¹³

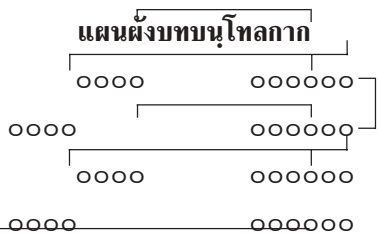
ตัวอย่าง

บทประพันธ์เขมร	คำแปล
	บททรวงกขงคลีลา
	ดำเนินพรรณนา
	เสพสมบรทมเลอที่
	ลูพระสุรย์ศรี
	ลับสูญเหลี่ยมมุ่มพนมฯ
	(เรื่องกาگی)

1.5 บทบทรุโกลกาท บทบทรุโกลกาทนี้

กลายมาจากคำว่า มณฑกคติ ซึ่งมีความหมายว่า กบกระโดด สำเนียงของบทนี้ยาวๆ สั้นๆ กระตุกๆ มีท่วงทำนองเหมือนกบกระโดดแล้วหยุด หยุดแล้วกระโดด บทนี้มักใช้ในข้อความที่โต้ตอบ โต้แย้ง โต้เถียงกัน¹⁴

ลักษณะของบทนี้คือ 1 บท มี 4 วรรค วรรคที่ 1 มี 4 พยางค์ วรรคที่ 2 มี 6 พยางค์ วรรคที่ 3 มี 4 พยางค์ วรรคที่ 4 มี 6 พยางค์ ดังแผนผังสัมผัสดังต่อไปนี้¹⁵

¹⁴ สี่ ชามแดง, *อกุสร์สาส์ตรเขมร*, หน้า 62.

¹⁵ อึ้ง เยง, *กาพฤษสาส์ตรเขมร*, หน้า 43.

¹⁶ ซูกเป็นเครื่องมือจับปลาชนิดหนึ่งของเขมร

ตัวอย่าง

บทประพันธ์เขมร	คำแปล
	ถลลงโดยทำนอง
	ดำเนินปลาพองยาตรา
	พบกับซูกนา ¹⁶
	ปลาร้องว่าเว้ยหลีกออกไป
	ซูกว่าอะเอ๊ย
	เป็นผู้มีบุญไรกัน
	ก็มาใช้ฮ้อย
	หลีกออกไปให้เจ้าเป็นเล่นฯ
	(ซูกกับปลาพบกัน)

จากที่กล่าวมาข้างต้นคือคำประพันธ์เขมรสมัยกลาง สมัยก่อนเมืองอุตงซึ่งจะเห็นได้ว่าทั้งหมดเป็นคำประพันธ์ประเภทกาพย์ ซึ่งมีทั้งกาพย์ที่คล้ายกับลักษณะคำประพันธ์ประเภทกาพย์ของไทย อันได้แก่ กาพย์ฉบ้ง กาพย์ยานี และกาพย์สุรางคนางค์ แต่ที่เขมรต่างไปจากคำประพันธ์ของไทยก็คือ บทบทรุโกลกาท บทกวีขงคลีลา

สำหรับคำประพันธ์เขมรสมัยเมืองอุตงนั้นผู้เขียนขอยกไว้ฉบับหน้า

เอกสารอ้างอิง

- บรรจบ พันธุมธา. **พจนานุกรมเขมร-ไทย ฉบับทุนพระยาอนุমানราชชน เล่ม 1-5**. กรุงเทพฯ : เลียงเชียงจางเจริญ, 2519.
- ลี ชามเตง. **อภิสรรสาตรเขมร**. ภาณุเพญ : เสง งวนหวต, 2503.
- อึ้ง เยง. **กาพูยสาตรเขมร**. ภาณุเพญ : มาเอ็ง, 1972.
- Franklin E. Huffman. **Cambodian Literary Reader and Glossary**. New York : Cornell University, 1988.
- Judith M. Jacob. **The Traditional Literature of Cambodia**. New York : Oxford University Press, 1996.